

ItK

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1975**

A TARTALOMBÓL

Ritoókné Szalay Ágnes: Bakócz Tamás Breviárumának kéziratos versei

Taxner Ernő: Vörösmarty küzdelme a Salamon témával

Fried István: A romantikus óda kifejlődése Vörösmarty költészetében

Laczkó András: Babits és Vörösmarty

Németh G. Béla: Defenzió a hatalom fogságában

Barla Gyula: Fejezetek Kemény Zsigmond tanulóéveiből

Veres András: Jászi Oszkár 1919 előtti munkásságának megítéléséhez

Varga József: Ady Endre, a színi kritikus

*

Klanciczay Tibor: Jegyzetek Budai Parmenius Istvánról

Greza Ferenc: Németh László és a magyar irodalomtörténet tanítása

Adattár

Szemle

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1975. LXXIX. évfolyam 5—6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Szaunder József

főszerkesztő

Komlovszki Tibor

felelős szerkesztő

Németh G. Béla

társzerkesztő

Bíró Ferenc

Kiss Ferenc

Tarnai Andor

Varga József

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
XI., Ménesi út 11—13.

<i>Ritókkné Szalay Ágnes</i> : Bakócz Tamás Breviáriumának kéziratosa versei	54
<i>Taxner Ernő</i> : Vörösmarty küzdelme a Salamon témával	55
<i>Fried István</i> : A romantikus óda kifejlődése Vörösmarty költszetében	57
<i>Laczkó András</i> : Babits és Vörösmarty	58
<i>Németh G. Béla</i> : Defenzió a hatalom fogságában (Gyulai Budapesti Szemléje — a Budapesti Szemle Gyulaija)	59
<i>Barla Gyula</i> : Fejezetek Kemény Zsigmond tanulóéveiből	66
<i>Veres András</i> : Jászi Oszkár 1919 előtti munkásságának megítéléséhez	62
<i>Varga József</i> : Ady Endre, a színi kritikus	63

Kisebb közlemények

<i>Klaniczay Tibor</i> : Jegyzetek Budai Parmenius Istvánról. 650 — <i>Virágh László</i> : „Az Gianeta Padovana nótájára” 656 — <i>Körmendy Kinga</i> : Vörösmarty autográf versei Széchenyi István hagyatékában. 659 — <i>Csapláros István</i> : A Szózat szerepe az 1860—62. évi lengyel hazafias mozgalmakban. 661 — <i>Gerskovics, Alekszandr</i> : Petőfi és Oroszország. 667 — <i>Greza Ferenc</i> : Németh László és a magyar irodalomtörténet tanítása. 675	
---	--

Adattár

<i>S. Obermayer Erzsébet</i> : Ismeretlen Forgách Ferenc dokumentum a velencei levéltárban	681
<i>Benda Kálmán</i> : Pázmány Péter néhány kiadatlan levele	387
<i>Rigó László</i> : Kemény Zsigmond három levele Emich Gusztávhoz	391

Szemle

Középkori kútfőink kritikus kérdései (<i>Csapodi Csaba</i>)	693
Rákóczi tükrök (<i>Gyenis Vilmos</i>)	70
Wéber Antal: Irodalmi irányok, távlatból (<i>Fried István</i>)	703
Dávid Gyula: Tolnai Lajos Marosvásárhelyen (1868—1884) (<i>Barta János</i>)	706
Kenyeres Zoltán: Gondolkodó irodalom (<i>Fülöp László</i>)	712
Dömötör Tekla: A népszokások költészete (<i>Bálint Sándor</i>)	714

*

<i>Mažuran, Ive</i> : Čudesna Ivana Kapistrana — Miracula Ioannis de Capistrano Ilok, A. D. 1460. — <i>Dr. Benedek Sándor</i> : A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja. — <i>Gárdonyi Géza</i> : Titkosnapló. — <i>Czóbel Minka</i> : Boszorkány dalok. — <i>Kemény Gábor</i> : Krúdy képalkotása. — <i>Veres Péter</i> : koszorúja. — <i>Lovass Gyula</i> : Kilenc hős visszatér. — <i>Szeli István</i> : Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom. — <i>Zsilka Tibor</i> : Stiliztika és statisztika. (<i>Fügedi Erik, Klaniczay Tibor, Kispéter András, Nagy Miklós, Pusztai Ferenc, Varga József, Makay Gusztáv, Pomogáts Béla, Füredi Mihály</i>)	716
--	-----

FERENCZ TAMÁS BREVIÁRIUMÁNAK KÉZIRATOS VERSEI

Ráth György gyűjteményével jutott az Akadémia Könyvtárába e század elején hagyatékában az a része is, amely lefejtett könyvtáblákat, könyvekből származó töredékeket tartalmazott. Ennek az anyagnak átvizsgálása során az írásképp hasonló volt és egyéb külső jellegzetességek alapján három korábban összetartozó levelet lehetett elkülöníteni. Kettő közülük valaha egy főlíó alakú kötet első és hátsó táblájának belső oldalát képezte, ezt mutatják a ragasztós, be nem írt felületek. A harmadik levél pedig a hátsó kötéstábla előtt helyezkedett el, ún. előzéklap volt. A szélek rongálódása és a szűjártatok egyértelműen bizonyítják az utóbbi lapnak a hátsó táblával való régebbi szoros helyzetét.¹

Mindhárom lapon latin nyelvű feljegyzések vannak, amelyek több személytől származnak. Két levélen verseket találunk hely- és időmegjelöléssel, sőt az egyik bejegyző nevét is rájuk hagyta. A következőkben elsősorban ezekkel a verskéziratokkal foglalkozunk.

egykori kötéstáblát megelőző lap rectójának közepén

„fr. Urbanus Keuesdinus
Strigonij 1. 5. VIII.”

Lehető, fölötté pedig a következő vers:

„Ad modum dies est letitie
Infans iesus nascitur conterens merores
Dissoluens mestitias / et vitia purgans
Cumulauit gaudia addidit letitiam /
Spem uenie ferens / Hostis iam demergitur.
Et cristus excolitur infinita laude.
Ponitur presépio / pannis inuolutus
Etulat puerulus / ingemiscit parens
Celo canunt angeli / pastores refocillant.
Nati regis fama / ad Betlehem dirigunt
Natum regem cernere / cum regina poli.”

Nézzük először a bejegyző személyét. A frater megjelölés Urbanus Keuesdinus neve előtt szerzetes pap voltára utal. Mint koldulórendi barátot, Esztergomban a XVI. század elején csak a domonkos vagy a ferences rend tagjai között kereshetjük. A domonkosrend emlékszerében ilyen név nem fordul elő. Frater Urbanus Keuesdinus, azaz Kövesdi Orbán így feltehetően azzal a salvatorianus ferencessel lehet azonos, akit az egykorú Minorita Krónika egyetlen alkalommal — 1526-ban — említ „frater Urbanus de Kövesd sacerdos néven.”

¹ Jelzete: MTA Könyvtára. Kézirattár. K 788.

² KARÁCSONYI János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Bp. 1923. 385.

Verséhez ő maga adja kezünkbe a kulcsot, amikor a „Dies est letitie” dallamára utal. Ez a karácsonyi cantio nem tartozik a katolikus egyház klasszikus himnuszkincséhez. Legkorábbi előfordulásai azt mutatják, hogy születését nem tehetjük a XIV. századnál korábbra. A következő századokban viszont már igen sok lejegyzését ismerjük, különösen német és cseh területről származó kódexek őrizték meg. Ugyanazon kéziratban sokszor a latin szöveg mellett megtaláljuk a német fordítást vagy éppen „Mischgedichtként”, egy sor németül, a következő latinul stb. fordul elő.³ Versformáját a trochaikus lejtésű tizenhármas, az ún. vágánsritmus sorelemeinek kombinációja alkotja (7,6 7,6 7,7,6 7,7,6). Az ének szövegének és még inkább dallamának a XV. századtól napjainkig nyomon kísérhető magyarországi életével Dobszay László foglalkozott. Az első magyarországi lejegyzett emléke, a Mátyás király korabeli Thuz Antifonale már egy- és háromszólamú változatát tartalmazza. A cantio magyar átköltését az 1506-ban másolt Winkler-kódex őrizte meg. A XVI. században már elterjedt és népszerű népének volt. Az 1566-os váradi, az 1569-es debreceni és az 1574-es Huszár Gál-féle protestáns énekeskönyvekben megtalálható szövege, és a dallamára való utalás is. Tegledi Miklós esztergomi érseki vikárius prédikáció előtt vagy után való énekül ajánlja 1577-ben, ami azt mutatja, hogy a katolikus egyház régi és jóváhagyott énekkincséhez tartozott. A teljes középkori dallamot még napjainkban is megtalálta Dobszay, mint katolikus népéneket, Heves megyében.⁴

Az éneknek ebben a hosszú életében egy állomás Kövesdi Orbán verse. A karácsonyi történetet mondja el jóval egyszerűbben, mint mintája. Sorai karácsonyi ünnepekőr biblikus-liturgikus szöveggyománynak elemeiből tevődnek össze. A zsolozsmázásból jól ismert képek, sorok mintegy vezérszólamhoz igazodtak és rendeződtek az ugyancsak sokat énekelt cantio dallamához. Ahogy a karácsonyi történet, a betlehemi istálló csodájának elmesélését a szárnyasoltárok mesterei fáradhatatlan aprólékossággal munkálták, úgy fogalmazták újra meg újra színezve az ismert história részleteit a költők. Az ájtatos szemlélő a képsorokat végig elmélkedte és talán énekelte is. A Winkler-kódexbeli *Szép éneknek* a részletekben való elmerülése, a történetnek mintegy elhúzása, talán erre vezethető vissza. A középkori béklyóból, a bűnben fogant test megvetésének kényszeréből felszabadult öröm veszi körül ezt a föld-rehúzott isteni világot a művészet minden ágában. Szerényke hang ebben a nagy együttesben ez az Esztergomban keletkezett énekvers is.

Már említettük Kövesdi Orbán strófaszerkezetét, a trochaikus lejtésű tizenhármas egy kombinált formáját. Egyes sorai verstani kézikönyveinkben a középkori kedvelt vágánsritmus példajaként szerepelnek. De a gyakran alkalmazott sorok ilyenfajta strófává rendezésével már ritkán találkozunk. Egyetlen alkalommal találjuk meg a *Carmina Burana*-ban, a tavasz születését ünneplő „Letabundus rediit avium concentus” kezdetű versben.⁵ Ott a visszaszorított tél fölött diadalmasan születő tavaszt a földanya virágbaborult ölében körülvéngi a természet kórusa. Ebbe az ünneplésbe kapcsolódik bele az ember fölszabadult örömjongása is. A „megkeresztelt” cantio szövegén — úgy érzem — valósággal átüt az eredeti vers. Amikor Michael de Hungaria nálunk is nagyon népszerű prédikációs kézikönyvében a karácsonyi ünnepekre a „Dies est letitie”-t ajánlja, nyomatékosan hozzáfűzi — csak itt —, hogy „hilariter” kell azt énekelni. Kövesdi Orbán fülében persze már a karácsonyi ének dallama zümmögött, erre utal címében is, de ugyan ki merné állítani, hogy nem ismerhette a tavaszdalát is. Ennek az elsüllyedt irodalomnak hazai ismeretéről a Magyi-kódexbe firkált versek tanúskod-

³ Chevalier 4610. J. JANOTA: Studien zu Funktion und Typus des deutschen geistlichen Liedes im Mittelalter. München 1968. 95.

⁴ DOBSZAY László: Dies est letitie. Acta Ethnographica Hung. 20 (1971) 387—410. És ugyanő: Dallamminta a Példák Könyvének verses tízparancsolatához. MKszle 90 (1974) 307—312.

⁵ CB 74.

nak, a legújabbban meg éppen egy esztergomi eredetű kötetből, Bakócz Tamás környezetéből kerültek elő hasonló bejegyzések.⁶

Nem sokat tudunk eddig a ferences rend Mohács előtti zenei kultúrájáról. Tartományi gyűlésük szabályozta 1499-ben az egyházi éneklés módját: „quia vero cantus ecclesiasticus divinae laudis est sacrificium non solum eorum qui psallunt, sed etiam auditorum aedificatio esse debet”. E kettős lelki épülés céljából ugyanakkor elrendelték, hogy több kolostorban, így az esztergomiban is, mindennap kell énekesmisét mondani. További adalékot rejtegetett a rend mostanában átvizsgált formuláskönyve, amely orgonaművet tartalmaz, méghozzá didaktikus céllal.⁷ Nyilvánvaló, hogy mindez az egyházi népéneklés fellendüléséhez vezetett, és a fejlődésbe beilleszthető Kövesdi Orbán énekverse is.

Külön érdekessége az esztergomi cantiónak, hogy kb. egyidőben keletkezett a magyar parafrázissal. A Winkler-kódex 1506-os évszáma ugyanis csak a kötet első felének másolására vonatkozik. A végére bejegyzett *Szép ének*, a „Dies est letitiae” magyar változata, valamint a szerzetes élet szabályainak ugyancsak ilyen mértékre szedése lehet későbbi beírás is, azaz közelíthet Kövesdi Orbán 1508-as évszámához. Mohács előtti költészetünkben ez a strófa csak az említett versekben, valamint az ezekkel eredetileg nyilván összefüggő PK-beli „Istenes élet regulái”-ban (1510) fordul elő. Egyidőben született nálunk a „Dies est letitiae” latin és magyar átköltése, természetesen nem bizonyítható, hogy mind a kettő Kövesdi Orbán műve. Emlékezzünk itt a már említett német „Mischgedicht”-re vagy a hozzánk közelebb álló Szent László-ének keletkezésének legújabb teóriájára.⁸ Legközelebbi analógia persze Csanádi Albert pálos szerzetes, aki ugyanekkor verselt mindkét nyelven. Nyilvánvalóan a köznépek és a női szerzeteseknek készült a magyar változat, a férfi kolostorok számára pedig a latin. Az 1507-es ferences tartományi gyűlés ugyanis szigorú büntetés mellett meghagyja „De Latinizando” címszó alatt, a „litteraliter loqui et exponere” szabályát a szerzeteseknek.⁹

A kéziratlapon ezután két idézet következik Gregoriustól, ill. „Iheronymus”-tól, nyilván valamilyen szentenciagyűjteményből. Majd ismét egy vers jön, ezúttal egy epigramma:

„De Sancta Maria Virgine

Desinet et nunquam dive preconia matris

Inclita per cunctos magnificare dies

Sicque sue sancte postquam compleverit annos

Virgineis precibus celsa regna petet.”

A szüntelenül imádkozó Mária a mariológiai irodalom kedves témája volt, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is többször idéztek a gondolatnál. A közvetlen ihlet forrását itt talán az esztergomi Bakócz-kápolna oltárán éppen akkor elkészült Magnificat Madonna ragyogó fehér domborművében kereshetjük. A négy sor gondolati monotóniáját — a szüntelen imádkozás a tárgya — finoman lazítja az első sor „mater” megnevezésével párhuzamosan a második részben a „virgo” megjelenítés, amely a szublimált színhelyhez alkalmazkodik.

⁶ Clemens Flavius de Lehota esztergomi kanonok, aki Bakócz környezetében is előfordult, egy a tulajdonában volt Petrus Lombardus (1502) kötetbe írta be 1506 után a „viri venerabiles, sacerdotes Dei” kezdetű verset. (Egyetemi Könyvtár. Vet. 02/8b. Mezey László hívta fel rá a figyelmemet.) A vers több XV. század végi nyomtatványban is előfordul (Pseudo-Augustinus: De dignitate sacerdotum. Paris 1485 és 1485. L. Dozoli—J. Buyer: Repetito capituli. Paris 1490); a másolat forrása ezek valamelyike lehetett.

⁷ BATTYÁN I.: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*. III. Kézeltár. 1827. 621. SZIGETI Kilián: A középkori orgona különös tekintettel a magyarországi emlékekre. *Magyar Zene* 15 (1974) 196—199.

⁸ VEKERDI József: A Szent László-énekhez. *ItK* 76 (1972) 133—145.

⁹ BATTYÁN: i. m. 652.

A két verssel egyidőben, de legalábbis egyazon metszésű tollal jegyzett be Kővesdi Orbán a hátsó tábla belső oldalára egy pestis-receptet. A gyógyszer egyszerű alapanyagokból áll. A liturgikus gyakorlatban közkézen forgó tömjén és mirha — a három királyok ajándékából az arany helyett sáfrány —, ezek voltak a köznép között forgó ferences barátok házipatikájában. A Schola Salernitana is hasonló gyógyszereket javasolt. Az 1508-as verssel való egyidejű bejegyzés mellett az is szól, hogy éppen azokban az években dúlt nálunk is, a környező országokban is, az évszázad legnagyobb pestisjárványa. Amikor a régi, egyedül bevált recept szerint „cito, longe, tarde” menekült mindenki, aki csak tehetett: a király Budáról Prágába, Paulus Crosnensis Krakkóból Magyarországra. Akinek maradnia kellett, mert a szeretet törvénye úgy kívánta, hogy ne hagyja el a rábizott nyáját, az osztozott a közös sorsban. A ferences krónika szerint ekkor közel négyszáz szerzetes esett áldozatul a járválynak.¹⁰

Az eddig ismertetett levél felső részén üresen maradt helyre tíz évvel később Kővesdi Orbán egy újabb epigrammát jegyezté le, ugyancsak Esztergomban. A lap bal felső sarka hiányzik, ezért a vers címe és három első sora csonka.

„... de nativitate S. Marie
 / — — / — — / — tellus . tua si bona noris
 / — — / — nulla es maxima terra fores
 / — — / quis nescit delos tibi cessit et ida
 Ista licet vanos iactet et illa deos.

Strigonij 1. 5. 18.”

A vers címe szerint Mária születését ünnepli, azt a napot, amelyet a magyar egyházban Kísasszonynap néven, szeptember 8-án említenek. Mária születési helyét illetően a középkori teológia hol Nazaret, hol Betlehem mellett döntött. A vers éppen ott hiányos, ahol a város neve említve volt, ezért nem tudjuk, hogy melyik hagyományt követte. Felderíthetjük viszont versének forrásvidékét, és onnan a hiányzó rész is megoldást nyer. Az első sorok félreérthetetlenül utalnak a Bibliának Máténál (2, 6) található szövegére: „Et tu Betlehem, terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda, ex te enim exiit dux, qui regat populum meum Israel.” Az idézet bekerült a Breviariumba is, az esztergomi Ordinarius (1509) az adventi primák antifonájának írta elő. De elhangzott a vízkereszi játékokban is mindenütt Európában, a győri „Tractus stellae”-ben is megtaláljuk. Ezekben a helyeken mindenütt a születendő Megváltóval büszkélkedik a csöppnyi város. Kővesdi Orbán az öröklött formába új gondolatot öltöztetett. Mária szülőhelye kel versenyre az epigramma két következő sorában az ókori mitológia istenek bölcsőjét ringató tájaival: az Apollo és Diana szülőhelyével dicsekedő Delossal és a Zeust ringató krétai Ida hegygel. A két utóbbi sorral a költő egészen más irodalmi táj felé nyit kaput. Kortársa, Jacopo Sannazaro nagy eposzában (De partu Virginis II. 251) köszönti így a hazatérő Mária szülőföldjét:

¹⁰ „Contra pestem

Recepta.	Camfora	3 [= drachma]	I
	Thuriace bone	3 [= drachma]	II vel III
	Croci	3 [= drachma]	I
	Aleopatici	3 [= drachma]	I [= aloë hepatica ?]
	Mirre	3 [= drachma]	III

Misce tum auri puri tabulas septem quamque [?] tabulas conterendo cum tribus predictis tabulis et cum duabus totam massam involvendo.” A „Regimen Scholae Salernitanae” gyógyszer a pestis ellen: „Ex aloë Myrrhaque Crocu fit pilula firma.” A Ferences rend és a járvány: Blasii de Zalka et continuatorum eius cronica fratrum minorum. — Analecta monumentorum Hungariae historica. Ed. F. TOLDY. Pest é. n. 270—271.

„Bethlemaie turres, et non obscura meorum
 Regna patrum, magnique olim salvete penates.
 Tuque o terra parens regum, visuraque regem,
 Cui sol et gemini famulantur cardinis axes,
 Salve iterum. Te vana Iovis cunabula Crete
 Horrescet, ponetque suos temeraria fastus,
 Moenia te Dircaea tremant ipsamque pudebit
 Ortygiam geminos Latonae extollere partus.”

Nem kétséges, epigrammánk második részének alapötlete innen származik. A pápai udvar híres költőjének mitológiai utalását Kővesdi kevésbé rafinált formában fejezte ki. Hogy az akkor még csak kéziratban terjedő eposzt felhasználta, az korának irodalmi ízlése szerint erény, mert kitűnő forrásból gyűjtögetett. Egyébként maga Sannazaro is így tett, mert sorait bontogatva, nála megcsodált mesterének, Pontanónak gondolataira bukkanunk. Gondolatok és némileg módosított sorok átkölcsönzése megengedett, sőt kívánatos volt arra az elvre alapítva, hogy ahogy a latin nyelvet nem lehet újíítani-bővíteni, ugyanúgy véges a gondolati és formai elemek gyarapíthatósága is. Sannazarót kortársai azért ünnepezték, mert eposzában a klasszikus hagyomány és a kereszténység kitűnő ötvözetet alkot. Kővesdi Orbán epigrammája kicsi méretekben ugyanezt valósítja meg. Mint két pilléren nyugszik verse a biblikus hagyományon és a kortárs humanista művén. De csak az építő elemeket vette át, hogy velük arányosan szerkesztve egészen újat alkosson.

Lapozzuk most vissza gondolatban azt a kötetet, amelynek valaha ezek a lapok részei voltak. Az első kötetábla belső oldalára illeszkedik harmadik megtalált levelünk. Aki a kötetet egykor felnyitotta, tekintete először erre az oldalra esett. Bejegyzések és vakarások között a lapon a főhelyet itt is egy vers foglalja el. Nyolc disztihonban egy főpap (preses) magasztalását olvashatjuk:

„Salve de numero vatum venerande sacerdos
 qui condis calamis carmina casta tuis.
 Laudibus inuigilas summe genitricis et orbis
 et tribuis magno victima grata ioui.
 Nam reficis aras templi truncasque ruinas
 Ecclesie donas munera larga tue.
 Vestibus exornas sacris venerabile templum
 Sic cultu proprii gloria magna soli.
 Tempora nam pereunt celeri mox acta volatu
 Sic pariter rapidi preteri[re] utres.
 Sola manet virtus magno decorata nitore
 Ingenium mores vitaeque lae carens.
 Ergo prius pulchros liquet sua sydera celos
 Atque ingens uacuum piscibus equor erit
 Quam tantum intereat preses mitissime nomen
 Quan extinguant laudes horrida fata tuas.

.1.5.XV.”

A kézírás gyakorlottabb kézre vall, mint azt Kővesdi Orbán esetében láttuk, de a részletek alaposabb vizsgálata nem zárja ki azt, hogy a bejegyző itt is ő lehetett. A szembeötli helyen gondos, szép írásra törekedett, ezt a vers természete, elhelyezése is megkívánta. A vers fölött a címet vagy ajánlást durván kivakarták. A rendelkezésre álló technikai segítséget igénybevéve is csak a következőket lehet kiolvasni: „Venerabili Domino ... Ecclesiae Cathed-

rali... Thyrnavius Monachus...”, majd ismét „Monachus”. Mintha az eredeti bejegyző is törölt volna, hogy szövegét újrafogalmazza.

A Thyrnavius Monachus névről humanista költőnk, az irodalomtörténetben Nagyszombati Márton néven ismert bencés apát neve jut eszünkbe. Egyetlen fennmaradt műve, a nagyterjedelmű verses exhortáció 1523-ban jelent meg.¹¹

A kötet, amelyből kéziratok lapjaink származnak, Kövesdi Orbán bejegyzései szerint 1508 és 1518 között Esztergomban volt. A kötetstábla belső oldalára, a legföltűnőbb helyre beírt vers egy az Isten dicsőségére, a templom helyreállításán munkálkodó főpapot magasztal, aki az egyház számára tett adományokkal, díszes ruhákkal tetézi érdemeit. A hely: Esztergom, az évszám: 1515, templomépitő főpap: csak Bakócz Tamásra gondolhatunk. Neki ígért örökre fennmaradó hírnevet magasztalója, mert egyedülálló erényei (sola manet virtus) biztosítják ezt számára. Az egykorú olvasóban ennek a „virtus”-nak említése olyan képzeteket idézett fel, amely egész Európa reneszánsz gondolatvilágának egyik folytonosan visszatérő és vezető motívuma volt. Megértéséhez némi visszatekintés számunkra is elengedhetetlen.

A középkori ember helyzetét a Dei providentia, az isteni gondviselésbe vetett hit mintegy horgony rögzítette a világegyetemben. Amikor ez a kötelék meglazult, a hajót egy új hatalom vette a hátára, a kiszámíthatatlan Fortuna. A késő ókornak ez az úton-útfélen tisztelt, valóban triviális istene visszazorítva, elfojtva vészelté át a középkor századait. A táguló világegyetem megismerhetetlensége, a kereskedelmi vállalkozások kockázatos volta szabadította az emberiségre a korlátlan lehetőségek és váratlan fordulatok jót és rosszat egyaránt tartogató istenségét. Hatalmával szemben az ember tehetetlen volt. Petrarca szerint az egyetlen lehetőség, hogy örülünk annak, amit kaptunk és reménykedünk abban, amiben nem részesültünk. Ez a passzív magatartás: a virtus, ez vezet a legfőbb jóhoz, az örömhöz. Aragóniai Alfonz ünnepélyes bevonulása alkalmából Nápolyba, 1443-ban, a firenzeiek menetében kocsis vitte a megszemélyesített Fortunát, mögötte haladt az erények csoportja mint kíséret. Egy fél évszázaddal később a Vatikánban, egy allegorikus játék keretében, az oly sok virtussal rendelkező Héraklész végül is gúzsba kötötte Fortunát. A két kép között az erőviszonyok teljes átrendeződését, a reneszánsz ember önbizalmának talpraállását figyelhetjük meg. Az emberben rejlő virtus lassanként magába gyűjtötte mindazt a szellemi és testi képességet, amellyel a „hajtsátok hatalmatok alá a földet” fölszólításnak engedelmessékedhetett. De Fortuna istenasszonyt se kímélte az idő, olyan rétegek rakódtak rá, amelyek korábban nem voltak tartozékai. A képi ábrázolások egy részén férfialakban jelenik meg, merészen lobogó hajjal. Bakócz Tamás ismert érmén is így látjuk, amint egy delfin hátán vitorlázik a tengeren. A kedvező szél, amelyet egyébként ugyancsak megszemélyesítve láthatunk az érmen, nem magyarázza meg kellőképpen előreálló hajtincset. Szilágyi János György segítségével sikerült itt felismerni az ókori *Καυρός* = Occasio, a megszemélyesített „alkalom” ábrázolását. A görög szobor, Lysippos alkotása, nem maradt fenn, csak verses vagy prózai leírások alapján rekonstruálták — pontosabban igazi humanista vállalkozással — kreálták újra. Alakja olykor keveredik az idő fogalmával is, mert Cicero meghatározása szerint: „Occasio est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem.” Férfialakban is, nőként is ábrázolhatták a görög vagy a latin terminus megfelelőjeként. Jellemzője mindig az előreálló hajtincs: itt kell megragadni. Koponyája hátul kopasz, aki egyszer elszalasztotta az alkalmat, annak több lehetőség nem adódik. A fogalom is, az ábrázolás is összeolvadt Fortunával.¹² Ezt tanúsítja Bakócz érmének fölírata is: „Sum dea virtuti iure locata comes”,

¹¹ Martini Thyrnavini opusculum ad regni Hungariae proceres. Kiadta ÁBEL Jenő—HEGEDŰS István: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Bp. 1903. 217—270.

¹² K. HEITMANN: *Fortuna und Virtus. Eine Studie zu Petrarcas Lebensweisheit*. Köln—Graz 1958. H. RÜDIGER: *Göttin Gelegenheit*. *Arcadia* 1 (1966) 121—165. E. CASSIRER:

amely egy Cicerótól vett idézetet követ: „Virtute duce comite Fortuna.” (ad. fam. 10. 3.) Csak a hangsúly más. Hallatlan önbizalom van a betoldott „méltán” (jure) nyomatékostó szócskában. Az üstökön ragadott szerencse, a kedvező Fortuna követi most már méltán és engedelmesen az előtte járó virtust. Az érem jelképi ábrázolása pedig azt a valódi helyzetet tükrözi, amelyet a velencei követek így fogalmaztak meg Bakócz hazai helyzetével kapcsolatban: „Az ország második királya — nagyobb a tekintélye, mint a királyé — saját hazájában pápa is, király is, egyszóval minden, ami lenni akar.”¹³ Már a pápai tiara is elérhető közelségben lebegett. Mint egykor a Kísértő, úgy csábítja Bakóczot álmában a benne lakó eudaimon:

„Nil non posse tibi deus annuit, annuit astrum
Et fortuna, fides, longa experientia rerum,
Omnia, quae cupias, quae fas est, omnia habebis.”

→

Ezt írta a kortárs Taurinus abból az alkalomból, hogy mint bíboros bevonult a Vatikánba.¹⁴ Az érem is ezt a pillanatot örökítette meg. Machiavelli a virtussal megfékezett szerencsét a gátak közé szorított folyóhoz hasonlítja, Bakócznál Fortuna már nyíltan kedvence nyomába szegődik.¹⁵ A reneszánsz kor csúcsán ugyanez a magabiztosság készítette a Medici családot is, hogy amint Firenzében a hatalmat visszaszerezték, érmet verettek, rajta a tincses Occasio-Fortuna, körirata pedig: „Duce virtute comite Fortuna.” (1513).¹⁶

Nem Bakóczon múlt, hogy kicsúszott kezéből a legnagyobb lehetőség. A helyette megválasztott, feleannyi idő, beteges X. Leó pápa végét Rómában akarta kibőjtölni. Ott, ahol ismét Taurinust idézzük: „nusquam fortunae communior area . . . modo sint virtutis amantes” (I. 97—98). Azután mégis, eleinte vonakodva, majd hirtelen lendülettel fogott a keresztesháború szervezésébe, hogy mint konstantinápolyi pátriárka, jogos székét elfoglalja. Ezúttal azonban alaposan és végleg elhagyta a szerencse.

„Sola manet virtus” — amikor Nagyszombati Márton ezt a sort hangsúlyosan leírta 1515-ben, akkor a nagy lehetőség kétszer is álnokul megcsalta Bakóczot. A hűtlen Fortunát említeni a friss eseményeket követően nem volt ildomos, még kevésbé érdemszerző. Különösen, ha a klerikus és az érsek közötti óriási társadalmi különbséget és ugyanakkor a függő viszonyt is figyelembe vesszük. „Sola manet virtus” — írta, alighanem jól ismerve a bécsi professor Vadianus egy évvel azelőtt megjelent versét:

„Virtus fortunae domitrix, regina quietis,
Solaque qua firmas acies moderamur et arma . . .
Solaque quae coela defunctos munera vitae
Cultores comitata locat, seque inserit astris . . .
Sola paris meritae functis stata praemia laudis,
Et sine te vixisse hominem vel maxima mors est
Et duce te vixisse hominem certissima vita est.
Tu sola es recti species, tu sola fugatrix
Nequiciae, fortuna tuo iacet icta triumpho.”¹⁷

Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance. Darmstadt 1963. R. WITTKOWER: Chance, Time and Virtue. Journal of the Warburg Institute 1 (1937) 313—321.

¹³ FRAKŊÓI Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp. 1889. 5.

¹⁴ Stephanus Taurinus: Stauromachia id est cruciatorum servile bellum. Ed. L. JUHÁSZ. Bp. 1944. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) I. 89—91.

¹⁵ N. Machiavelli: A fejedelem. Ford. LUTTER Éva. Bp. 1974. 123—124.

¹⁶ G. F. HILL: A corpus of Italian medals of the renaissance before Cellini. London 1930. No. 456.

¹⁷ J. VADIANUS: Carmen maximorum Caesarum Friderici III. patris et Maximiliani filii laudes continens. Bécs 1514.

Vadianus verse a leigázott Fortuna fölött triumfáló virtust magasztalja — gondoljuk az említett vatikáni Héraklész-játékra. De Bakócz meghiúsult terveinek nyomasztó árnyékában Nagyszombati még a célzást is óvatosan elkerüli Fortunára, és máris hálásabb témára tér át: Bakócz maradandó tetteire. Ezek úrrá lesznek a múlandóságon, hírneve fönmarad a világegyetemen. Ez persze humanista közhely, mert Petrarca szerint a dicsőség mint árnyék jár a virtus nyomában (De remediis utriusque fortunae. I. 99) de ki ne hallgatta volna újra meg újra szívesen.

Az érdemek között leghosszabban a templomépítő főpappal foglalkozik. Neve ma is a kápolna nemes szépségét idézi számunkra. A kortársaknak sokkal többet jelentett. Egri székesegyházának építkezései után az esztergomi érseki palota majd a székesegyház helyreállítása következett. A romladozó templom falait, tetőzetét megújította, új tornyot emelt és orgonát építtetett (hangszeres kísérettel zengett a „Dies est letitie” a karácsonyi ünnepeken). Az egyháznak ajándékozott felszerelés néhány remek darabja máig fönmaradt. A reneszánsz fejedelem legnagyobb — és egyben kötelező — dísze volt pompás épületek emelése, mert Augustus is márvány Rómát hagyott maga után. Bakócz mint bőkezű mecénás, kitűnő ízléssel hódolt kora nagy szenvedélyének. Az esztergomi érseki palota új szárnyának és szentgyörgy-mezei villájának főirata: „Dominus adiutor et protector meus” — azt tanúsítja, hogy mind ezt Isten dicsőségére tette.¹⁸ Őszinte hit, szerencsében való bizakodás és fennmaradó hírnevének biztosítása az ő korában jól megfért egymással, kölcsönös feltételezettséggel formáltak az ember belső képét.

A Szűz Mária tiszteletére emelt kápolna oltárán ma is ott látható Bakócz térdelő alakja az Angyali üdvözlélet ábrázoló dombormű alatt. Ugyanilyen helyzetben látjuk 1513—1515 között készült pecsétjének rajzán is. Így örökdik éberen Mária dicsőségén, erre célozhat Nagyszombati sora:

„Laudibus inuigilas summe genitricis et orbis”.

A világ (orbis) órén nyilván a keresztény világ órét kell értenünk, akitől a török veszély elhárítását várta a keresztény Európa. Ez a „vigilia” gondolat emellett egy Bakócz számára kedves célzást is rejt. Philippo Beroaldo 1503-ban neki ajánlotta Symbola Pythagorae c. művét. (Nem sok ilyenel dicsekedhetett hosszú életében!) Ennek ajánlásában szerepel Bakócz erényei között a „vigilia” is, amit Nagyszombati itt úgyesen variál.¹⁹

Nagy meglepetéssel szolgál a vers első két sora:

„Salve de numero vatum venerande sacerdos
Qui condis calamis carmina casta tuis.”

Csak úgy érthetjük, hogy Bakócz verset vagy verseket is írt. Egyversű vagy éppen sírversű főpapjaink közé kell-e őt is sorolnunk, ezt csak találgathatjuk. Janus hagyománya kísértett az esztergomi székesegyház szentélyében Garázda Péter sírkövén. Ő is, mint Lászlói vagy Megyericsei, már életében márványba foglaltatta volna saját szerette sírversét? Vagy a „Laudibus inuigilas” sorban rejlik a megoldás? Az érseksége idején kiadott esztergomi Ordinarium (1520) címlapján ott láthatjuk Máriát ölében a kis Jézussal, amint jobbját a térdelő főpapnak nyújtja. A kép hátlapján vers:

¹⁸ A székesegyház helyreállítása: MTT 11 (1862) 131. alapján idézi BALOGH Jolán: Az esztergomi Bakócz-kápolna. Bp. 1955. 8. Az érseki palota és a villa főirata ugyanott.

¹⁹ Ph. BEROALDUS: Symbola Pythagorae. Bologna 1503.

„Virginei fecunda parens sine labe pudoris
 Qui baiulas summum maxima nympha iouem
 Et prebes cupido niveos aurire liquores
 Et retines molli femina casta sinu.
 Illi funde preces renouet virtutibus orbem
 Adiuuet hinc Thomam cardineumque decus.
 Distat iter celi: celum tentabimus ire
 Si flectas superos in tua uota deos.”

Ilyesféle alkalmi verssel persze a kiadók szoktak kedveskedni, de ez egyszeri alkalommal ugyan miért került a szokásos Szent Adalbert-kép helyére a bíboros alakja? A „distat iter celi . . .” sort mintha egy megfáradt, égi hazába kívánczó ember írta volna. Ehhez hasonló versével örköndhetett az Istenanya dicsőségén is. Nagyszombati ódájának elejére illesztette a költőre való utalást, mintha ez adta volna az alkalmat az egész mű megírására. A Janushagyományt folytató vatesek sorába kerülni, mint „litteratus princeps”, ez maradt a reményeiben csalódott öreg főpap számára az áhított cél.

1515 nyarán Bakócz a királyt Bécsbe kísérte. A nagy királytalálkozón évszázadokra eldőlt itt a magyar trónutódlás kérdése. Utoljára élvezhetett még valamit régi dicsőségéből a magyar érsek mint pápai legátus valamennyi északkelet-európai ország fölötti jogkörrel. A bécsi egyetem tanárai alkalmi beszédekkel köszöntötték a legelőkelőbb vendégeket. Bakócz üdvözléséhez egy verset is csatoltak a szerző megnevezése nélkül: „Ad Eundem R. P. Sylvula” címmel.²⁰ Hatvannégy sorban magasztalja Bakóczot, aki méltán emelkedett ekkora méltóságra. Méltán tartja fenn nevét a költő, akit bőkezűen támogatott (Beroaldónál is szerepelt a liberalitas!). Majd ezt olvassuk:

„Ergo prius pulchros linquent sua sydera coelos
 Atque ingens uacuum piscibus aequor erit
 . . .
 . . .
 . . .
 Quam tantum intereat princeps mitissime nomen
 Quam extinguant laudes horrida fata tuas.”

Ezek a sorok megegyeznek Nagyszombati kézirat versével, és a közéjük zárt rész az ottaninak hosszabb változata. Miután több mint ötven soron keresztül áradt a dicséret, egy fél sorban megbújik az utalás a csapodár szerencse kedvezésére is: „Fortunaeque, obsequiumque ugae”. Záró soraival Bakócz klienseinek sorába ajánlja magát. Nagyszombati Márton, csak ő lehet itt is a szerző, ezt el is érte. Az újonnan elnyert tatai apátság — igaz, hogy szerény — javadalmával 1516 januárjában már be is iratkozott a bécsi egyetemre.²¹ 1518-ban „litterarum et scientia merito” választják meg kolozsmonostori apátnak.²² Sylvulájában ígéretet tett, hogy Bakóczot további művében fogja majd magasztalni. Ez a kötelező humanista formula mellett, ezúttal talán célzás a valóban készülő Exhortatióra. Minthogy azonban közben más szelek fújtak, a mű fiókban maradt. Egy alkalmasabb időben, új ajánlással Szalkai Lászlónak, 1523-ban nyomdába adta. (Az ajánlás szövegén talán nem is igen kellett változtatni, mindkét főpap alulról jött, Bakóczot egyenest ezért ünnepelte a bécsi beszéd 1515-ben!)

²⁰ Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum Caes. Aug. aliosque illustrissimos principes habitae in celeberrimo trium regum ad Caes. conventu. Bécs 1516. F₂’ — G₃.

²¹ GERÉZDI Rabán: Nagyszombati Márton. ItK 62 (1958) 121.

²² PRT III. 699—700.

Így tette azt más is akkor. Hieronymos Balbus például Mátyás király nevét cserélte föl Miksa császáréval egy korábbi műve ajánlásában.²³ Az a Balbus, akinek verseiből is kölcsönözgetett Nagyszombati, többek között éppen az „Ergo prius . . .” fordulat alapötletét, amelyet a két Bakócz-ódában is láttunk, de az Exhortatióban is többször előfordul²⁴ — és akinek pályáját talán még műveinél is imitálандóbbnak tartotta.

Az ismertetett kéziratlapon Nagyszombati verse alatt ugyanattól a kéztől származó bejegyzés olvasható, amelyet később kivakartak:

„Ego Thomas . . . hunc Breviarium do . . . Sancte Marie de . . .”

A továbbajándékozást tanúsító szöveg segítségével meg lehetett találni azt a kötetet is, amelynek a lapok valaha tartozékai voltak. A méret és a vízjelek azonossága egy 1484-ben Nürnbergben nyomott esztergomi Breviariumra vallottak. Az egymásra illesztett lapokon a szújaratok azonos rajza kétségtelen bizonyíték arra, hogy a rongált szélű, megsárgult lapok valaha az azóta restaurált, kifehérített kötetbe illeszkedtek.²⁵

A Breviarium nyomtatott részében az ajánlás alatt az egykori tulajdonosra vonatkozó vers van, részben olvashatatlanul kitörölve:

„Hic liber est Thomae qui nunc . . .
Dicitur et patriae gloria magna . . .”

Alatta az évszám talán 1504. Egy harmadik helyen is szerepel ez a possessor vagy ajándékozó, de a szöveg itt is csak részben olvasható:

„Thomas . . . Ecclesiae Strigoniensis . . .”

A naptári részhez széljegyzeteket fűztek. Március 6-nál a bejegyzés:

„Hac die lata est sententia in Curia Romana pro
Capitulo Strigoniensi et contra Archiepiscopum
Strigoniensem Thomam in causa capellae. Anno domini 1510”.

Itt nem a Bakócz-kápolnáról van szó, hanem a Kanizsay érsek alapította Mária-kápolnáról. Ennek jövedelmét illetően ugyanis a káptalan és Bakócz érsek több mint egy évtizedig harcban állt. A mindkét oldalról kíméletlen eszközöket használó küzdelem 1513-ban egységgel ért véget. E viszály egy állomását rögzíti az említett bejegyzés.²⁶

Júniusához följegyezték hogy 1508-ban megkoronázták a harmadik évét még el nem ért Lajos királyt. (Bakócz koronázta meg!)

²³ HERMANN Zsuzsanna: Egy humanista karrierje. Balbi Jeromos. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 2 (1964) 225—243.

²⁴ H. Balbus: Epigrammata. [Leipzig, 1490 ?] Ad Robertum Ganguinum. d.

„Terra prius fluctus et pontus deserat undas
Astra polum, volucres aethera, piscis aquas,
Quam subeant animo Gaguini oblivio nostro.”

Hasonló sorok Nagyszombatinál: Ad proceres II. 409—410. III. 176—178. és 318—320.

²⁵ MTA Könyvtára. Ráth F. 1042.

²⁶ TT 1901 240. A. THEINER: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II. Roma 1860. 554. és 576—577. LUKCSICS Pál: Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején 1500—1527. Esztergom Évlapjai 3 (1927) 72. és 84. Magyar Sion 4 (1866) 130—132.

A bejegyzések másik csoportja a káptalan liturgikus gyakorlatára vonatkozik. A kötet elején levő üres lapra a változó ünnepek szövegének rendjét, az ún. „hystoria”-t irták. Ez a rész csak az év második felét tartalmazza. Az első fele az első kötéstáblát követő előzéklapon volt, amely ma már sajnos nincsen meg. Ilyen bejegyzés van a szöveges részben is. Például, hogy a Chorus Strigoniensis a Conceptio Mariae Virginis ünnepén is a Nativitasnál található „hystoriát” használja.

A naptári részben beírták többek között Paduai Szent Antal, Szent Rókus és Alamizsnás Szent János ünnepét. A július hónap ünnepeit tartalmazó lap alján kéziratos vers nyomai láthatók, fölötte cím is volt. Töredék szavakon kívül több ma már nem olvasható. Ezt a szövegrészt a kötet fehéritésére használt vegyszer tüntette el.

Az idők folyamán leválasztott lapok és a Breviarium bejegyzései alapján a kötet használói-ról a következőket állapíthatjuk meg: 1508 és 1518 között Esztergomban volt. A káptalan liturgikus gyakorlatát érintő módosítások mellett az érsekkel kapcsolatos bejegyzéseket tartalmaz. Tulajdonosa Tamás volt, neve három kiemelt helyen is szerepel, de mindentől szándékosan eltűntették. Nagyszombati verse a kötet legszembeötlőbb helyén Bakóczhoz szól. Feltételezhetően az érsek Breviariauma volt, de erre kétségtelen bizonyítékunk nincsen, mert egyik névbejegyzés se az ő kezétől való. Egyet Kövesdi Orbán írt be, a másikat az, aki a Nagyszombati verset, a harmadik pedig ismeretlen írás. Ahol a Thomas keresztnév után az értelmező, azaz „Archiep.” vagy „Strig” állott, ott mindenütt durva vakarás van. Elgondolkozhatunk azon, hogy a reneszánsz főpap minden erényével dicsekedő Bakócz Tamás könyvtárából alig ismerünk egy-két darabot. Kevesebbet, mint bármelyik kortársa gyűjteményéből. Ez a Breviarium talán elárulta az utódok kiméletlen, de mégsem elég alapos eljárását.

Ha föltételezésünk nem áll, és a Breviarium a káptalan más Tamás nevű tagjéé volt (kettőről is tudunk ugyanekkor), akkor igen nagy problémát jelent Kövesdi Orbán szalvatoriánus ferences szerepe. Márpedig éppen neki volt alkalm a legtovább, 1508–1518-ig bejegyezgetni a kötetbe. Említettük, hogy személyének azonosítása a Minorita Krónika segítségével volt lehetséges. Az említett helyen Tomori Pál érsek kísérfjeként említik. Tomori katonai pályája delén, 1520-ban mondott búcsút a világnak és Capistrano sírjánál, Szerémújlakon belépett a ferences rendbe. Önként vállalt sorsának alakulásába csakhamar beleszólt az állam érdeke. Többször is kifejezett tiltakozása ellenére pápai felmentést kapott a közös élet szabálya alól, hogy mint kalocsai érsek, a déli országrész védelmét megszervezze az újra induló török támadás ellen.²⁷ A király kérésére érkező pápai felmentés hivatalos kézbesítését Szerémi Györgynek sikerült megelőznie. Az ellesett hírrrel fölkereste Tomori Pált, amint az éppen a főzelékgyásokat gondozta az esztergomi ferences kolostor veteményeskertjében.²⁸ Tomori vonakodva vállalta a föladatot, amelyről tudta, hogy reménytelen vállalkozás. Szerzetesi fogadalma alól azután se érezte magát fölmentve, viselte továbbra is a cseri barátok öltözetét, és két frateret tartott állandóan maga mellett. A két frater közül az egyik hosszabb ideig Ivánczi István volt, a rend krónikása, a másik pedig Kövesdi Orbán.

Szent Ferenc után most már Capistrano példáját követte. Ahonnan elindult, az esztergomi Szűz Máriáról nevezett ferences rendház, IV. Bélától épített szép kőtemplommal és a középkortól már könyvtárral rendelkezett. Itt élt és alkotott egy ideig Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is mint előljáró. Az 1515-ös rendi káptalan az esztergomi és budai kolostori iskolákat studium generalévá szervezte át, ahol három-három lector tanította az újoncokat többek között az artesre is.²⁹

A rendet Bakócz érsek kitüntető jóindulattal támogatta, olykor más rendek rovására is. Talán azért, mert valaha az ő pályája is a ferences Veronai Gábor püspök udvarából indult

²⁷ FRAKNÓI Vilmos: Tomori Pál élete. Száz 15 (1881) 289–312., 377–396. és 723–746.

²⁸ Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. Ed. WENZEL G. Pest 1857. 104–105.

²⁹ BATTYÁN: i. m. 669.

el. 1491-től már mint a pápától kirendelt tutor védelmezte őket. Intézkedéseivel és kieszközölt kedvezéseinek egész sorával szolgálta az egyes kolostorok javát. Nagy tervének, a keresztsháborúinak szervezésében is vezető szerepet szánt nekik. A Bakócz-kápolna oltárának menzáján az IHS betűk föltűnő elhelyezése „az obszerváns ferences mozgalom hatásáról tanúskodik. Használata különösképpen sienai Sz. Bernát működése nyomán lett általános. Hozzánk nyilván tanítványa, Capistranói Sz. Jánoson keresztül jutott el” — írja Balogh Jolán.³⁰ Feltételezésünk szerint a rend tagjaiból mindig tartózkodott közvetlen környezetében egy frater, és ez 1508?-tól éppen Kövesdi Orbán volt. Így lehetett alkalma arra, hogy az érsek és a káptalan használatára szolgáló Breviariumba — szerényen csak a legvégén — a saját verseit bejegyeztesse. Bakócz halála után (1521) is az esztergomi rendházban tartózkodott, innen vihette magával Tomori Pál is.

Csábító volna a Kövesden birtokos erdélyi Tomori családra gondolva a kalocsai érsek és Kövesdi Orbán között valamilyen familiáris viszonyt is föltételezni. Ezt azonban, részint mivel a Tomori családok közötti rokonsági kapcsolat bizonytalan, részint mert az országban sok helyütt volt Kövesd helység, csak a lehetőségek között tarthatjuk számon.³¹

Valószínűbb, hogy a Bakócz mellett töltött évek voltak számára az ajánlólevél, meg az, hogy Tomori környezetét az olyan „litteratus” fraterek alkották, mint Ivánczi István, a rend historikusa.

Nyilvánvalóan csak a legsikerültebbnek tartott verseit írta be a Breviarium utolsó lapjára. De ezeket főnnyommaradásra méltónak ítélte nevével együtt. A költői öntudatnak ez már egy korai megnyilatkozása abban a közegben, ahol az egyén a rendnek csak egy közkatónája volt. Versei szerény mértékben új színt jelentenek a Jagelló-kori kolostori irodalom világában. A klasszikus és középkori mérték egyaránt könnyen kezelése a már említett pálos Csanádi Albertet juttatják eszünkbe, és egy értő közönséget is feltételeznünk kell.

A Minorita Krónika többször hivatkozott helyén az áll, hogy 1526-ban a mohácsi csatán Tomori érsekkel együtt elesett Kövesdi Orbán obszerváns ferences is.³² Az ország akkori bel- és külpolitikai eseményei fölött talán van helye a vitának. De azt Horváth Jánossal mondhatjuk, hogy „Mohács e kolostori irodalom reménységeinek is nagy temetője lett”. És minthogy e katasztrófa időben egybeesett az egész Európát átforgató ideológiai változással, Magyarországon végleg lezárult egy gazdag, sokszínű művelődéstörténeti korszak. A csonka országrészben reneszánsz főpap nem épített többet márvány székesegyházat, és a Szent Ferenc rendjéből induló költők: Sztárai és Szkhárosi új időknek új dalaival vallottak hitükről.

A következő százötven évben a régi Magyarország jelképe a Corvina lett, Mátyás király csodált könyvtára. Amikor 1686-ban Buda felszabadult, az üszkös romok alatt is annak maradványait kutatták. Egy bolthajtásos földszinti teremben végre néhány könyvet tartalmazó, rongált ládára bukkantak. De a porlepte, egyszerű kiállítású könyvek között egy se akadt, ami a híres díszes kötetekre emlékeztetett volna. A rongált kötésű, szakadozott könyvek közül, ami még megmenthető volt, azt Bécsbe szállították. Ezek között volt, több esztergomi eredetű könyvvel együtt, a Bakócz-breviárium is. Újabb száz év elteltével, a XVIII. század közepén Kaprinay István magyar történelemre vonatkozó anyagot gyűjtött Bécsben. Kezébe adták a könyvtár még föl nem dolgozott anyagából a Breviariumot is. Kijegyezte belőle a Lajos király koronázására meg a kápolnára vonatkozó adatokat. A verses bejegyzésekről említést se tett, de azt tudta, hogy a kötet Budáról került akkori őrzési helyére.³³ A kötet

³⁰ BALOGH: i. m. 35.

³¹ A Kövesden birtokos Tomori családról BALOGH Jolán: Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár 1943. 70., 200., 264–265.

³² B. de ZALKA: i. m. 310.

³³ Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. Coll. Kaprinai 2° XI. kézirata alapján közölte KOVACHICH M. G.: Scriptorum rerum Hung. minores. II. Buda 1798. 382–383.

ekkor már olyan rossz állapotban volt, hogy 1855-ben diplumszelejtezés után a könyvtár túladott rajta.³⁴ Így került antikvárius közvetítéssel Ráth György gyűjteményébe. A ki-egyezés táján díszes új kötést kapott, lapjait kiféherítették.³⁵ Nem illett már bele az a néhány megsárgult, telefirkált előzéklap. A könyvkötő újakkal pótolta, de a régit megőrizte. Csaknem száz év telt el ismét, amikor a Breviarium és kéziratok lapjai ismét összekerültek.

Ágnes Ritoók-Szalay

LES POESIES MANUSCRITES DU BRÉVIAIRE DE TAMÁS BAKÓCZ

La Bibliothèque de l'Académie a reçu, avec les livres de György Ráth, un recueil de feuilles fragmentaires. Les textes écrits de trois lettres cohérentes dénotent la même main. Celui qui a écrit ces lettres, entre 1508 et 1518. était Orbán Kövesdi, un prêtre franciscain d'Esztergom. Une poésie de Noël et deux épigrammes sur Marie témoignent d'une part du fait que, dans ces années, à côté de la versification de langue hongroise qui prend essor, survit, dans ce genre aussi, la langue latine, de l'autre part de ce que la littérature occidentale contemporaine était connue chez nous sous forme de manuscrits aussi. D'une autre poésie on peut démontrer qu'elle glorifie l'archevêque Tamás Bakócz qui a fait bâtir la chapelle d'Esztergom. Son auteur est, selon toute vraisemblance, un prêtre bénédictin, Márton Nagyszombati. Son oeuvre peut être augmentée par l'identification d'une poésie jusqu'ici anonyme encore. On a pu établir que ces feuilles appartenaient à un bréviaire d'Esztergom. Ce bréviaire appartenait, selon toute vraisemblance, à Tamás Bakócz. Orbán Kövesdi qui vivait dans la cour de l'archevêque, est mort plus tard dans la bataille de Mohács, en tant que compagnon de l'archevêque Tomori. Aux temps des Turcs, le bréviaire était à Buda, plus tard il a été transporté à Vienne, et c'est dans le cadre d'une action de doublets qu'il a été acheté par György Ráth, par l'intermédiaire d'une antiquaire.

³⁴ Az első tábla belső oldalát képező lapon: „Dupl. rev. 13/12 [18]55”.

³⁵ A Ráth György rendelésére készült kötés F. X. Vierheilig würzburgi könyvkötő munkája, ő őrizte meg a kéziratok lapokat is.